

УДК 346.2

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.13>

Макаренко А. В.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії та історії права
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

КОМПЛАЄНС У СФЕРІ КОНЦЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Наукова стаття присвячена теоретичним та практичним аспектам залучення приватних інвестицій у державну сферу через концесію. Закон України «Про концесію» визначає правове регулювання концесії, встановлює єдину процедуру ініціювання та ухвалення рішення щодо об'єктів концесії, впроваджує прозору процедуру вибору інвестора на конкурсних умовах та додаткові гарантії для концесіонерів. Проаналізовано доцільність вимог до концесіонера як учасника державно-приватного партнерства та сторони договору концесії, що встановлюються у концесійному законодавстві.

Розглянуто перелік критеріїв до концесіонера, встановлених чинним законодавством України, задля укладення договору концесії у різних сферах. Здійснено аналіз міжнародного та національного досвіду застосування комплаєнсу як дієвого процесу, що може бути використаний під час оцінювання конкурсних пропозицій концесіонера на етапі проведення концесійного конкурсу. Запропоновано реалізувати комплаєнс у концесійній діяльності у зв'язку зі збільшенням кількості законодавчих та регуляторних вимог, які потрібно враховувати під час ведення бізнесу у сфері державно-приватного партнерства; зростанням фінансових та матеріальних ризиків, соціальних та репутаційних втрат від корупційних зловживань; високим рівнем соціальних очікувань від концесії. Враховуючи особливості концесійної діяльності, досліджуємо комплаєнс як спосіб запобігання участі концесіонера у корупційних схемах.

Наведено переваги впровадження комплаєнсу в концесійній діяльності з огляду на сучасні вимоги ведення бізнесу, особливості об'єктів, що передаються в концесію, потребу упорядкувати систему внутрішнього забезпечення відповідності діяльності концесіонера вимогам антимонопольного законодавства. Комплаєнс має привести до стабільної прозорості у сфері концесійної діяльності, оприлюднення інформації про власників, винагороди працівникам, вжиття спеціальних заходів, спрямованих на запобігання корпоративному шахрайству, неправомірному використанню ресурсів держави та приватного партнера, дотримання принципів соціальної відповідальності.

Ключові слова: концесійний конкурс, концесіонер, концесійний договір, державно-приватне партнерство, комплаєнс, санкційний комплаєнс.

Makarenko A. V. Compliance in the field of concession activities: theoretical and practical aspects

Abstract. The scientific article is devoted to theoretical and practical aspects of attracting private investment into the public sector through concession. The Law of Ukraine "On Concession" defines legal regulation of concessions and a unified procedure for initiation and approval of decisions concerning assets for concession. It introduces a transparent procedure of selecting the investor on tender basis and additional guarantees for concessionaires. The article analyzes the feasibility of the requirements on the concessionaire as a participant of a public-private partnership and as a party to the concession agreement, which are established in the concession legislation.

The article considers the list of criteria to the concessionaire established by the current legislation of Ukraine in the aim of concluding concession agreement in various spheres. International and national experience in the implementation of compliance as an effective process, which can be used when evaluating tender proposals of the concessionaire within the framework tender is analyzed. There are a several of factors due to the which it is proposed to implement compliance in concession activities: a growing number of legal and regulatory requirements that must be taken into account when conducting business in the field of public-private partnership; increase of financial and material risks, social and reputational losses caused by corruption; high level of social expectations from concession. Considering the peculiarities of concession activities, compliance is studied as an effective way to prevent the concessionaire from participating in corruption schemes.

The article states the advantages of implementing compliance in concession activities, taking into account the current requirements of conducting business, peculiarity of assets under concession, the need to streamline

the system of internal compliance of the concessionaire's activity with antitrust legislation. Compliance shall lead to stable transparency in the field of concession activities, disclosure of information about owners, remuneration of employees, implementation of special measures aimed to prevent corporate fraud, abuse of state and private resources, compliance with the principals of social responsibility.

Key words: *concession tender, concessionary, concession agreement, state-private partnership, compliance, compliance punishment.*

Вступ. Концесійна діяльність не є новою сферою для України, адже ще у 1999 році поняття «концесія» було визначено на законодавчому рівні та протягом наступних 20 років робилися спроби реалізувати проекти на основі договорів концесії [12].

У жовтні 2019 року було прийнято новий Закон «Про концесію» (далі – Закон), який, за задумом законодавців, повинен сприяти більш якісному регулюванню концесійної діяльності в Україні та популяризувати її серед приватних інвесторів. Одним із важливих положень Закону є норма про передавання концесіонеру більшості операційного ризику, тобто в разі некупності проекту держава не буде компенсувати інвестору його збитки. Крім того, концесіонер наділений правом ініціювати концесійну діяльність та може за власний рахунок розробити техніко-економічне обґрунтування проекту [3].

У зв'язку з вищевикладеним пропонуємо розглянути комплаєнс як засіб самоорганізації господарської діяльності концесіонера, що буде спрямована на попередження та врахування можливих ризиків і правопорушень під час здійснення концесійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Термін «комплаєнс» походить від англійського дієслова “to comply” («відповідати»), тобто комплаєнс являє собою відповідність будь-яким внутрішнім або зовнішнім вимогам чи нормам. За визначенням Міжнародної асоціації комплаєнсу, комплаєнс – це забезпечення відповідності діяльності встановленим вимогам та стандартам [22, с. 71].

Базельський комітет з банківського нагляду визначив комплаєнс як ризик застосування юридичних санкцій або санкцій регулюючих органів, суттєвого фінансового збитку або втрати репутації банком як наслідку недотримання ним законів, інструкцій, правил, стандартів саморегулюючих організацій або кодексів поведінки, які стосуються банківської діяльності [22, с. 71].

П. Матвеев та М. Можаровський звернули увагу на те, що в Україні відсутні єдині під-

ходи до наукового обґрунтування змістовного навантаження поняття «комплаєнс», що накладає негативний відбиток на подальше впровадження зазначеного інституту. Також науковці звертають увагу на те, що теоретики-дослідники виділяють три різні підходи, в основі яких лежить спроба розкриття сутності комплаєнсу. Зокрема, суб'єкт господарювання має дотримуватись у своїй діяльності положень міжнародного та національного законодавства, встановлених правил і стандартів (у широкому розумінні); відповідати антикорупційному законодавству (у вузькому розумінні); існує системна внутрішня комплексна перевірка діяльності суб'єкта господарювання власної ініціативи на регулярній основі (методологічний аспект) [21, с. 118].

Вважаємо за доцільне використання комплаєнсу поширити на сферу концесійної діяльності, оскільки для дієвої реалізації концесійних проектів в Україні всі вимоги, що передбачає комплаєнс, будуть дієвими.

Як стверджує С. Полодяк, застосування комплаєнсу прийшло з банківської галузі, де він використовувався для мінімізації ризиків у галузі протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму. Нині юридичні особи використовують комплаєнс як систему захисту бізнесу від корупції, а також зловживань. У розробленні та використанні комплаєнс-контролю зацікавлені як власники бізнесу, так і топ-менеджери, оскільки порушення обов'язкових вимог приводить не лише до фінансових втрат, але й інколи до ліквідації юридичної особи, а можливо, й до кримінальної відповідальності топ-менеджерів [22, с. 71].

Детально розуміння комплаєнсу як системи управління ризиками прояву негативних факторів під час здійснення діяльності відображено у стандарті ISO 37301:2021 «Система управління комплаєнсом – керівні інструкції» [27].

На думку інших авторів, впровадження комплаєнсу спричинено значним збільшенням кількості законодавчих та регуляторних вимог, які

потрібно враховувати під час ведення бізнесу та формування звітності; істотним зростанням ризиків фінансових, матеріальних, соціальних та репутаційних втрат від зловживань (корупції, шахрайства); підвищенням рівня соціальних очікувань та потреб; зростанням рівня невизначеності та нестабільності бізнес-середовища, що збільшує загальні ризики [23; 24].

Важливим моментом у сфері концесійної діяльності є залучення інвестицій. Відповідно до Закону, концесіонерами можуть бути лише юридичні особи – резиденти України, а іноземні компанії мають право брати участь у концесійному конкурсі. Для того щоб укласти договір концесії, вони повинні створити представництво в Україні [3].

Інвестиційний атлас України 2020 року до перспективних інфраструктурних проєктів, зокрема тих, що здійснюються на умовах концесії, віднесено передачу пасажирських залізничних станцій Київ – Пасажирський, міст Харкова, Хмельницького, Вінниці, Дніпра, Миколаєва та міста Чоп; паромного та контейнерного терміналів ДП «Морський торговельний порт «Чорноморськ»»; пасажирського комплексу Одеського морського порту; міжнародних аеропортів; будівництво Мультидисциплінарного центру вантажних перевезень у Білій Церкві, сміттєпереробного заводу в Лисичанську та Центрального парку культури та рекреації в Чернігові [14].

При Міністерстві інфраструктури України було створено Проєктний офіс із розвитку державно-приватного партнерства задля забезпечення ефективного розвитку різних форм державно-приватного партнерства в Україні, основним завданням якого став розвиток різних форм державно-приватного партнерства, перш за все концесії [15].

Концесія – форма здійснення державно-приватного партнерства, що передбачає надання концесіодавцем концесіонеру права на створення та/або будівництво (нове будівництво, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт та технічне переоснащення), та/або управління (користування, експлуатацію, технічне обслуговування) об'єктом концесії, та/або надання суспільно значущих послуг у порядку та на умовах, визначених концесійним договором, а також передбачає передачу

концесіонеру більшості операційного ризику, що охоплює ризик попиту та/або ризик пропозиції [3].

М. Киртока зазначає, що зарубіжний досвід розвитку концесій як однієї з основних форм державно-приватного партнерства та завдання приватної ініціативи зводиться до фінансування традиційних підконтрольних державі сфер життєдіяльності, які є для неї фінансово обтяжливими. Приватна ініціатива покликана забезпечити виконання частини державних функцій і принести прибуток приватному інвесторові, в чому полягає взаємна вигода партнерських взаємовідносин [2; 18].

Ми вважаємо, що сфера концесійної діяльності потребує залучення ресурсів іноземного інвестора. На думку юристів, інвестори, особливо з країн Західної Європи та США, обов'язково перевірятимуть наявність у бізнес-партнерів системи комплаєнсу. Це стосується також купівлі такої компанії, оскільки перевірка, якою системою комплаєнсу та ділової етики користується продавець компанії, входить у стандартну процедуру оцінювання компанії перед купівлею. Авторитетні компанії вже давно впровадили та використовують свої програми комплаєнсу і ділової етики, тому їм необхідна впевненість у тому, що купівля або співпраця з українською компанією не спричинить жодних негативних наслідків [25].

Як зазначає М. Киртока, основною відмінністю договорів концесії порівняно з іншими формами державно-приватного партнерства є обсяг управлінських ризиків, які підлягають розподілу, та інвестиційних зобов'язань. При цьому виключно в концесійному договорі їх максимальний обсяг сконцентрований на концесіонерові. За договором на управління об'єктом, приватний партнер несе лише частину управлінських ризиків, оскільки отримує винагороду залежно від фінансових показників підприємства [20].

Умови та концесійні договори вважаються одними з найскладніших, оскільки власнику об'єкта концесії, який шукає інвестора, потрібно на 30 років вперед чітко збалансувати концесійні доходи та обсяг/напрями інвестицій у поточний об'єкт та/або будівництво/реконструкцію нових об'єктів, ризиків, відповідальності сторін, чітко виписати строк та стан,

у якому буде повертатися об'єкт концесії. Це вимагає роботи високопрофесійних економістів, фінансистів, юристів та радників, щоб, з одного боку, об'єкт концесії був привабливим для інвесторів, а з іншого боку, він приносив максимальний дохід у державний та місцевий бюджети, а також розвивав території та збільшував кількість робочих місць [18]. Задля попередження усіх цих ризиків вважаємо за доцільне застосувати комплаєнс.

Юристи-практики пропонують задля становлення вільної та справедливої конкуренції, зниження ризиків порушення будь-якої антимонопольної вимоги здійснити такі кроки: визнати факт існування антимонопольних ризиків; затвердити внутрішні кодекси етики; забезпечити особисту участь керівництва в цьому напрямі роботи; призначити відповідальних працівників за дотримання комплаєнс-програми; забезпечити належне фінансування реалізації антимонопольної комплаєнс-програми; розробити методiku виявлення антимонопольних ризиків, оцінити ефективність такого виявлення [19].

На сучасному етапі розвитку нашого законодавства варто звернути уваги на підстави застосування санкційного комплаєнсу. Зокрема, санкційні обмеження можуть стосуватися банків та інших фінансових установ (заборона кредитування, заборона на виведення капіталу тощо), органів державної влади (заборона на видачу ліцензій, припинення дозволів тощо), простих суб'єктів господарювання (заборона торговельних операцій) [26].

Нині питання санкцій регулюється Законом України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII, а також рішеннями Ради національної безпеки та оборони України. У нормах цих актів чітко зазначається, який саме вид санкції і до якої особи (або до якого сектору економіки іншої держави) застосовується. Держава, яка вводить санкції, поширює їх на своїх резидентів і на осіб, які ведуть свою діяльність на території такої держави [26].

На нашу думку, санкційний комплаєнс варто використовувати у сфері концесійної діяльності, під час виявлення недобросовісних концесіонерів та чітко передбачати застосування конкретних санкцій у договорах концесії.

Підтримуємо думку М. Кочерова про важливість антимонопольного комплаєнсу як сис-

теми внутрішнього забезпечення відповідності діяльності суб'єкта господарювання вимогам антимонопольного законодавства. Відповідно, завданнями такого комплаєнсу є виявлення ризиків порушення законодавства, управління цими ризиками, контроль за вжиттям заходів, спрямованих на їх усунення, та оцінювання ефективності функціонування системи [13; 19].

Комплаєнс важливий для концесійної діяльності з огляду на потребу нашої держави в міжнародному співробітництві для економічного розвитку та значення приватних іноземних інвестицій [6].

Порядок проведення концесійного конкурсу та конкурентного діалогу в електронній торговій системі визначає механізм проведення концесійного конкурсу, конкурентного діалогу та публікації документів у процедурі прямих переговорів з орендарем державного майна, що передається в концесію, з використанням електронної торгової системи, включаючи порядок функціонування, випадки використання електронної торгової системи для проведення концесійних конкурсів, розмір, порядок, строки сплати та повернення винагороди оператора електронного майданчика відповідно до положень Закону України «Про концесію» [8].

Процедура попереднього відбору претендентів проводиться задля виявлення потенційних учасників, які мають належний рівень компетенції та фінансової спроможності для реалізації проекту, що здійснюється на умовах державно-приватного партнерства [11].

Порядок конкурсного відбору незалежних експертів визначає механізм залучення державним партнером (концесієдавцем) незалежних експертів для надання послуг, які полягають у наданні роз'яснень, рекомендацій, консультацій та висновків із питань, що потребують спеціальних знань, під час проведення конкурсу з визначення приватного партнера (концесійного конкурсу) [9]. Вважаємо за доцільне доповнити положення цього порядку щодо застосування під час процедури відбору, механізму комплаєнсу.

Підтримуємо позицію Т. Іванової в аспекті соціально відповідального інвестування та пропонуємо додати до критеріїв комплаєнсу у сфері концесійної діяльності фактор впливу на довкілля, а саме наслідки планованої

діяльності для довкілля, в тому числі наслідки для безпечності життєдіяльності людей та їхнього здоров'я, флори, фауни, біорізноманіття, ґрунту, повітря, води, клімату, ландшафту, природних територій та об'єктів, історичних пам'яток та інших матеріальних об'єктів чи для сукупності цих факторів, а також наслідки для об'єктів культурної спадщини чи соціально-економічних умов, які є результатом зміни цих факторів [4; 17].

Вважаємо корисним використання механізму комплаєнсу задля аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства, зокрема щодо детального обґрунтування соціально-економічних та екологічних наслідків здійснення державно-приватного партнерства за результатами аналізу, серед яких слід назвати соціальні наслідки реалізації державно-приватного партнерства, включаючи підвищення якості послуг та рівень забезпечення попиту товарами (роботами й послугами); екологічних наслідків реалізації державно-приватного партнерства з урахуванням можливого негативного впливу на стан довкілля; виявлення видів ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінювання та визначення форми управління ризиками [2; 5; 7; 10].

Практика здійснення комплаєнсу, на думку С. Подоляк, дає змогу виділити як його об'єкт три такі види ризиків:

- операційний (контроль виробничих та технологічних процесів);
- правовий (контроль механізму дотримання нормативно-правових та локальних актів юридичної особи);
- репутаційний (контроль вибору контрагентів, моніторинг новин у засобах масової інформації про юридичну особу, керівництво, співробітників тощо) [22, с. 72].

Досвід інших країн дає підстави сформулювати сфери, так звані політики, використання комплаєнсу. Пропонуємо деталізувати ці сфери для концесійної діяльності таким чином:

- політика протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, що має унеможливити потрапляння злочинно нажитих доходів у сферу

концесійної діяльності та попереджає фінансування тероризму;

- політика отримання та дарування подарунків, що має на меті попередження можливості використання корупційних схем у сфері концесійної діяльності, оскільки концесійні об'єкти, як правило, мають певні особливості та цінність;

– політика взаємодії з державними органами (прозорість проведення концесійного конкурсу та реалізації концесійних проєктів задля ефективної та правильної взаємодії з державними органами);

- політика щодо конфіденційної інформації;
- політика контролю добросовісності концесіонерів та третіх осіб, яка визначає, що концесіодавці повинні ідентифікувати та встановити приватного інвестора (його бенефіціара) та третіх осіб, яких він залучатиме до концесійних проєктів;

– політика контролю реагування на скарги (реакція держави на скарги громадян чи суспільства як складова частина соціальної відповідальності).

Під час реалізації політик комплаєнсу необхідно розуміти, що вони мають на меті не обмеження інвесторів, а лише мінімізацію ризиків під час здійснення концесійної діяльності.

Висновки. Комплаєнс у сфері концесійної діяльності дає змогу концесіонеру зменшити ймовірність застосування санкцій, що передбачені законодавством та договором; мінімізувати фінансові витрати, а інколи й уникнути банкрутства та ліквідації; попередити ризики втрати ділової репутації; попередити шахрайство, корупцію та інші зловживання на всіх стадіях концесії; знижувати ризики взаємодії з третіми особами; збільшити ефективність реалізації об'єкта концесії; збільшити власні доходи та сплачувати концесійні платежі, а також збільшити інвестиційну привабливість нашої держави.

Водночас варто зауважити, що застосування комплаєнсу концесіонерами з категорії середнього бізнесу варто прорахувати з економічної точки зору з огляду на додаткові витрати на комплаєнс-спеціалістів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.12.2021).
2. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 1 липня 2010 року № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (дата звернення: 23.11.2021).
3. Про концесію : Закон України від 3 жовтня 2019 року № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#n801> (дата звернення: 23.11.2021).
4. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 травня 2017 року № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>.
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства та стимулювання інвестицій в Україні : Закон України від 24 листопада 2015 року № 817-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/817-19#Text> (дата звернення: 01.12.2021).
6. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами : Міжнародний документ від 18 травня 1965 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_060 (дата звернення: 25.11.2021).
7. Про затвердження Методики розрахунку концесійних платежів : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2020 року № 706. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2020-%D0%BF#Text>.
8. Про порядок проведення концесійного конкурсу та конкурентного діалогу в електронній торговій системі : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2021 року № 909. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/pro-poryadok-provedennya-koncesijn-a909> (дата звернення: 02.12.2021).
9. Про затвердження Порядку конкурсного відбору незалежних експертів : Наказ Мінеконом, торгівлі та с/г від 22 грудня 2020 року № 2721. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0191-21#Text> (дата звернення: 01.12.2021).
10. Про затвердження Порядку заміни приватного партнера (концесіонера) за договором, укладеним в рамках державно-приватного партнерства (концесійним договором) : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 2020 року № 541. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.12.2021).
11. Деякі питання організації здійснення державно-приватного партнерства : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2011 року № 384. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/384-2011-%D0%BF> (дата звернення: 01.12.2021).
12. Деякі питання проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства : Наказ Міністерства економічного розвитку України від 27 лютого 2012 року № 255. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0399-12> (дата звернення: 01.12.2021).
13. Про затвердження Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію) : Розпорядження Антимонопольного комітету України 19 лютого 2002 року № 33-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0284-02> (дата звернення: 02.12.2021).
14. Інвестиційний атлас України. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/investicijnij-atlas-ukrayini> (дата звернення: 06.12.2021).
15. Стан здійснення ДПП в Україні. URL.: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini> (дата звернення: 06.12.2021).
16. Стратегічне бачення управління державними підприємствами. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=c3bc854c-97a4-479b-82b1-42681a0baeb8&tag=PrezentatsiiniMateriali> (дата звернення: 06.12.2021).
17. Іванова Т. Аналіз міжнародного досвіду соціально-відповідального інвестування. *Інтелект XXI*. 2018. № 6. С. 29–32. URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2018/2018_6/6_2018.pdf (дата звернення: 06.12.2021).
18. Киртока М. Взаємозв'язок права і управління об'єктами державної власності: проблеми та перспективи. *Реформування публічного управління та адміністрування: теорія, практика, міжнародний досвід* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю (27 жовтня 2017 року, Одеса). Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2017. С. 313–314.
19. Кочеров М. Антимонопольний комплаєнс в Україні: коли варто починати? *Юридична газета*. № 15 (669). URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/antimonopolniy-komplaens-v-ukrayini-koli-vartopochinati.html> (дата звернення: 06.12.2021).

20. Khadzhyradieva S., Vasylieva N., Vasylieva O., Kyrtoka M. Державно-приватне партнерство як важливий інструмент забезпечення сталого розвитку територій. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2020. № 7. С. 253–269. DOI: <https://doi.org/10.34132/pard2020.07.12> (дата звернення: 06.12.2021).

21. Матвеев П., Можаровський М. Теоретико-правові засади комплаєнс-заходів суб'єктів господарювання в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. С. 113–125.

22. Подоляк С. Комплаєнс-контроль у діяльності юридичних осіб в Україні. *Господарське право і процес*. 2020. № 12. С. 70–74.

23. Правове регулювання питань відповідності (комплаєнсу) в енергетичному праві України (Regulatory Compliance). URL: <https://unba.org.ua/publications/print/6220-pravove-regulyuvannya-pitan-vidpovidnosti-komplaensu-v-energetichnomu-pravi-ukraini-regulatory-compliance.html> (дата звернення: 06.12.2021).

24. Приліпко С. Міжнародний досвід публічного управління інфраструктурними проєктами на державному і місцевому рівнях на основі укладення концесійних договорів. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1534> (дата звернення: 06.12.2021).

25. Сидоренко Д. Комплаєнс: why do we need it? *Юридична газета*. № 19–20 (621–622). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/komplaens-why-do-we-need-it.html> (дата звернення: 06.12.2021).

26. Санкційний комплаєнс. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/academy/course/komplaiens/sanktsiynyy-komplaiens> (дата звернення: 06.12.2021).

27. Стандарт ISO 37301:2021 COMPLIANCE MANAGEMENT SYSTEMS. URL: <https://www.iso.org/standard/62342.html>.